

Holon, 4(2):329-358, 2014., Zagreb**Pregledni znanstveni rad (9)****UDK****Primljeno: 8. 7. 2014.****911.3:30:165 Foucault, M.****Prihvaćeno: 8. 10. 2014.****Dušan Marinković*****Dušan Ristić***

FOUCAULTOVA GEO-EPISTEMOLOGIJA: GEOGRAFIJA, PROSTORI, MJESTA

Sažetak

U radu je problematiziran Foucaultov »prostorni zaokret« koji je predstavljao kritiku čvrstog bloka zapadnog povijesnog mišljenja. Uvođenjem »novih« prostornih metafora ili dispozitiva u obnavljajući fukoovski diskurs, kroz pojam geo-epistemologije identificiran je značaj tog zaokreta. Geo-epistemologija istovremeno predstavlja i analitiku znanja i diskursâ koji su uspostavljeni kroz prostore i analitiku prostora stvorenog kroz znanje/moć/diskurse. Iz mnoštva prostornih metafora kojima se Foucault služio u gotovo cjelokupnom opusu, izdvojena je metafora scenografije prostora/dramaturgije prizora, koja dobro oslikava Foucaultova uobičajena polazišta analize i koju je koristio da ukaže na točke prekida i preobražaja: diskursâ, ustanovljenih praksi, njihovih učinaka, ritualnih pravilnosti i provođenja, njihovih odnosâ – prema tijelima, stanovništvu, bolesnicima, kažnjenicima, marginalcima, nenormalnima. U radu su navedeni primjeri diskursâ i praksi koje je Foucault istraživao kako bi se pokazalo da su predmeti njegove analize uvijek imali svoje spacijalizirane oblike, svoju geografiju, svoju arheologiju, povijest i ničeanski tip genealogije, odnosno prostore u koje su bili smješteni i u kojima su bili raspoređeni njihovi govori ili tehnologije. Također je problematizirana Foucaultova »heterotopijska geografija« koja je samo naizgled bila reakcionarna i konzervativna u svojim odustajanjima od dijalektičkih izvora totalizirajuće povijesti. U zaključnom dijelu rada istaknuto je da su za razliku od neomarksističkih odgovora na hegemoniju temporalnog

* Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Dr. Zorana Đinđića 2, RS-21 000 Novi Sad, ladum@neobee.net

* Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Dr. Zorana Đinđića 2, RS-21 000 Novi Sad,

dusanlynx@gmail.com

narativa, Foucaultova istraživanja prostora imala dalekosežnije posljedice: u pitanju je bio epistemološki preobražaj prostora i drugih temeljnih geografskih pojmova.

Ključne riječi: *Foucault, prostori, mjesta, geo-epistemologija, prostorni zaokret*

1. Uvod: novi arhivar, novi kartograf; novi razgovor?

Toliko puta htjeli smo odustati od Foucaulta, od tog Deleuzeovog (1989) *Novog Arhivara; Novog Kartografa*. Toliko puta smo u ovoj ubrzanoj geografiji htjeli ići dalje, kazati: ne možemo se toliko dugo ovdje zadržavati; ovi su arhivi toliko oskudni, ova je kartografija tako lokalna. Toliko puta ti arhivi i ta kartografija služili su kao pribježište, kao predah u-strukturi, u-prostoru, u-geografiji, daleko od dijalektike vremena čijoj sili prepuštamo eroziju naših života i povijesti. Toliko puta smo bili spremni da između Foucaulta i nas instaliramo *on/off* relaciju (Thrift, 2007:53) uključujući, po potrebi, ono što podržava naše hipoteze, teorije, konceptualizacije, istraživanja, političke stavove, opredjeljenja i prakse najrazličitijih provenijencija. Uključivali su ga maoisti, marksisti i kripto-marksisti, strukturalisti i poststrukturalisti, psihoanalitičari, postmodernisti, pobunjenici, marginalci, historičari, neo-konzervativci, krajnji liberali, revolucionari, homeinisti, homoseksualci i heteroseksualci, feministkinje. Isključivali su ga: maoisti, marksisti i kripto-marksisti, strukturalisti i poststrukturalisti, psihoanalitičari, postmodernisti, pobunjenici, marginalci, historičari, neo-konzervativci, krajnji liberali, revolucionari, homeinisti, homoseksualci i heteroseksualci, feministkinje. Mnogo puta smo isključivali neprozirne, opskurne ambivalencije njegove epistemološke arhitekture: *dispozicije, diskurse, režime, prakse, istine, episteme, znanje/moć, heterotopije* i zbunjujuća umnožavanja njihovih značenja. Mnogo puta smo ih uključivali – u najraznovrsnije diskurse i znanja, politike i prakse. Zaticali smo ih tamo gdje smo ih najmanje očekivali – kod francuskih zatvorenika koji čitaju *Nadzirati i kažnjavati*, u rigidnim akademskim krugovima, kod onih koji iščekuju povratak ajatolaha Homeinija. Izgleda da se je posuda koja je »čvrsto« držala i davala oblik Foucaultovom arhivu i konfiguraciju njegovoj kartografiji odavno rasprsnula. Foucaultove ideje su postale fluid koji se razlio po našim

idejama, teorijama, disciplinama. Po tijelu onoga što nazivamo »našim« znanjem. I upravo onda kada hoćemo da ga uključimo: u »naše« predstave; u »naša« znanja, u »naše« kritike, u »naše« politike, da bismo od onoga što nam je ostavio napravili nešto »naše« – Foucault nam izmiče, sam pritišće *off*.

Mnogo je psihoanalize u vašem diskursu o seksualnosti, porodici, odgoju? – »Nikada nisam bio frojdovac.« Naravno, Vi sve ovo ne bi napisali bez marksizma? – »Nikada nisam bio marksista.« Jedno je ipak neosporno, usprkos historiji, pripadate generaciji francuskih strukturalista? – »Nikada nisam bio strukturalista.« (Fuko, 2010a:321). Što je to postmodernost i tko su postmodernisti, Vi nam to najbolje možete reći? – »Nisam u toku« (Fuko, 2010a:336). Ali ipak, u Vašim »arhivima«, u slojevima Vaše arheologije kao da nestaje vrijeme. Vi ste ipak strukturalista? – »Ne vidim ko može da bude veći antistrukturalista od mene.« (Fuko, 2012a:117). Dobro. Onda Vaša teorija moći? – »Nipošto, dakle, nisam teoretičar moći...ja ne pravim teoriju moći.« (Fuko, 2010a:342-343). Ali jedna od Vaših ključnih kategorija – *znanje/moć* – koju pišete s kosom crtom da bi ukazali na nužnost cirkularnosti i neodvojivosti znanja i moći, ne govori li to o sinonimnoj relaciji, u smislu da je znanje moć, moć je znanje? – Kada to čujem »prsnem u smeh... Kada bi to bile iste stvari ne bih proučavao njihove odnose i mnogo bih se manje zamarao.« (Fuko, 2010a:347). Toliko ste pisali o jeziku. Na primjer, Vaše djelo *Riječi i stvari*? – »moj predmet nije jezik, već arhiv.« (Fuko, 2010b:21). A Vaša historija? – »pokušavam da napišem istoriju, odnosno da budem arheolog.« (Fuko, 2010a:343). »Postoji, dakle, izvestan tip diskontinuiteta na vašem teorijskom putu.« (Fuko, 2012a:115). Kada to kažemo, mislimo na sve one prekide, diskontinuitete, razdvajanja. Mislim, Vi ste historičar i filozof diskontinuiteta, jer je gotovo nemoguće spojiti ili utvrditi prelaze između, na primjer osamnaestog stoljeća, ili klasicizma kako ga Vi nazivate, i devetnaestog stoljeća koji zasijeca duboko u našu epohu. Jer i sami kažete da su sve to *skupine pukotina, naprslina, heterogenih slojeva, nestabilnosti* (Fuko, 2010c:67) – »Za mene je ta priča o diskontinuitetu uvek bila iznenađenje... *Fuko: filozof koji svoju teoriju istorije zasniva na diskontinuitetu*. To me je zgranulo.« (Fuko, 2012a:115). I da se razumijemo: »Sebe ne smatram filozofom.« (Fuko, 2010d:170). Ali Vi pišete tako slikovito.

Ono što izgovorite je toliko značajno, originalno, novo? – »Želeo bih da sebe opazim kako govorim bezimenim glasom koji mi je već odavno prethodio.« (Fuko, 2005a:37). U redu, onda nam preostaje da konstatiramo da je kod Vas jedina istina da istine nema? – »Pitanje je savršeno dobro postavljeno.« (Fuko, 2012a:126), ali »problem istine onoga što kažem za mene je...čak središnji problem.« (Fuko, 2010d:172). Moj problem uvijek je bio istina, »istinit govor...šta znači reći istinu« (Fuko, 2010a:334). »Nije bilo dovoljno napisati samo istoriju racionalnosti, već samu istoriju istine.« (Fuko, 2010d:186). Suvremena psihijatrija mnogo je naučila od Vas? – »Primetio sam da mi psihijatri nikada, do danas, nisu oprostili *Istoriju Ludila*.« (Fuko, 2010e:111). »No, sovjetska psihijatrija je svejedno najbolja na svetu.«, s tim se slažete? – »Rekao bih: naravno, vi ste u pravu, sovjetska psihijatrija i jeste najbolja na svetu, i to je baš ono što joj zameramo.« (Fuko, 2010b:91). Dobro, ako već imamo problem s istinom, nemamo sa smislom. Baveći se genealogijom, Vi ste se opredijelili za povijest smisla? – »Istorija nema smisla...« (Fuko, 2010f:146). Ali zar Sartre ne kaže da »subjekt daje smisao svetu« (Fuko, 2010d:180). – Od Sartrea sam se davno oprostio. »Subjekt daje značenja« (Fuko, 2010d:180). Događaji, ljudi, prostori, arhivski dokumenti koje ste koristili nama su malo poznati. No ipak, oni su stvarni kao i povijesti svih tih praksi utamničenja, liječenja, zatvaranja, podjela, odvajanja leproznih u azile, koje ste opisivali? – »Osobe koje me čitaju, naročito one koje cene ono što radim, često mi kažu, kroz osmeh: ‚U osnovi, ti dobro znaš da je ono što govoriš samo fikcija‘. Ja uvek odgovaram: ‚Naravno, nije reč ni o čemu drugom do o fikcijama‘.« (Fuko, 2010d:172). Vaše su knjige, barem neke, kao *Arheologija znanja* ili *Riječi i stvari*, programski orijentirane, te mogu poslužiti kao upute za daljnja istraživanja. U njima gotovo da nema fusnota, referiranja, pozivanja bilo koje vrste, na neku tuđu bibliografiju, izvore, ideje. Kako je primijetio Deleuze, upravo zbog toga neki tvrde da ste »prevarant koji se ne oslanja ni na kakav sveti tekst« (Delez, 1989:9), jer Vi se veoma rijetko pozivate na velike filozofe? »Fuko se bavi samo mediokritetima« (Fuko, 2010e:102). – »Ono što sam napisao nikada nije uputstvo ni za mene ni za druge« (Fuko, 2010d:170). Ali nisu li *Riječi i stvari* historija onoga što govorimo, onoga što radimo, onoga kako živimo, kroz triedar *život-rad-jezik*? – »Zaprepastila me je činjenica...da su istoričari u njoj videli knjigu koja se bavi istorijom.« (Fuko, 2010b:7). Dobro, ako ne program, onda su Vaše knjige barem

osigurale metodološke putove za daljnja istraživanja. Postoje istraživačke knjige: *Povijest ludila, Rađanje klinike*; Postoje methodske knjige: *Arheologija znanja?* – »Kada započinem neku knjigu ne samo što ne znam šta ću misliti na kraju, već ne znam sasvim jasno ni koju ću metodu koristiti...Pišem zato što još ne znam šta tačno mislim.« (Fuko, 2010d:169).

Nakon svega, moram Vas pitati još i ovo. Tko ste Vi? – Ja sam već trideset godina mrtav. Dok sam bio živ pokušavao sam pobjeći od svih ovih pitanja, od svih udaljenih fukoovskih tekstova koji se umnožavaju, ali Vi ste me uvijek pronalazili pokušavajući naknadno svemu što sam rekao dati neki smisao koji će podržati Vaše političke stavove, Vaše borbe, Vaše otpore, Vaše identitete, Vaše ideje, teorije, iskaze – Vaše nauke. Vaše klimave discipline, na primjer sociologiju i psihologiju: »jedinice koje se tvrdoglavo održavaju i posle silnih grešaka«; One »nisu prestale da počinju iznova« (Fuko, 2010g:31). Hoćete me zaustaviti pitanjima da biste se lagodnije osjećali u izvjesnostima onoga što smatrate istinama, u udobnostima konačnih istina. Ali »vi niste sigurni u ono što kažete? Vi ćete opet da se promenite, da se izmaknete u odnosu na pitanja koja vam se postavljaju, da kažete kako prigovori ne pogađaju istinski mesto gde se vi iskazujete? Još jednom se pripremate da kažete kako nikada niste bilo ono što vam se prebacuje da jeste! Već pripremate izlaz koji će vam omogućiti...da se pojavite drugde i da se rugate kao što sada činite: ne, ne, ja nisam tamo gde me vrebate, nego ovde odakle vas, smejući se, posmatram.« (Fuko, 1998a:22).

Još jednom, tko ste Vi? – »ne pitajte me ko sam i ne recite mi da ostanem isti: to je moral ličnih podataka, i on važi za naše isprave. Ali neka nam ostavi slobodu kada je reč o pisanju.« Uhvatio sam vas! Opet se rugate? Kakva sloboda u pisanju? Kakva sloboda u diskursu? Pa zar ćete poreći da ste na vlastitoj pristupnoj besjedi na Collège de Franceu rekli: »i umesto da budem onaj od koga govor teče ja ću radije biti nasumice prepušten njegovom odvijanju, tanka rupa, tačka njegovog mogućeg iščeznuća.« (Fuko, 2005a:37).

Još samo jedno pitanje, na koje smo skoro zaboravili. Pitanje bez kojeg ne bismo mogli dalje. Toliko historije, toliko genealogija, toliko vremena, toliko smjena, toliko preobražaja. A

prostori, mjesta? Što je s geografijom? – »Geografija mora da bude u središtu onoga čime se bavim.« (Fuko, 2005b:100).

2. Scenografija prostora/dramaturgija prizora

Bez mnoštva prostornih metafora – kojima se služio u gotovo cjelokupnom opusu, u opusu-triedru: *spisi-predavanja-razgovori* – ne bi bilo moguće naslikati sve one »čudesne slike« (Delez, 1989:29) na podlozi genealoških i arheoloških analiza/triedara: kažnjavanja-ludila-seksualnosti; života-rada-jezika; diskursa-praksi-znanja/moći; heterotopija-geografije-prostora; zatvora-bolnice-azila. Čini se kao da je Foucaultu uvijek bila potrebna neka početna scenografija prostora – bašlarovska *poetika prostora* (Bašlar, 1969) – u koju će smjestiti, pozicionirati, topografski rasporediti, kartografski oslikati dramaturgiju nekog pojedinačnog *prizora* – dramaturgiju prizora/događaja koji je uvijek prostorno lociran. Kao i u povijesnoj geografiji analista, posebno kod Brodela (2001) – kao polazišta biraju se dubine i visine; najprije planine, zatim visoravni i ravnice. Kao kod Deleuzea – prvo se odabire neka topologija, kartografija. Kao kod Saida (2008) – odabire se geografija granica, mjesta, regije: Okcidenta i Orijenta. Kao kod Laduriea – odabire se geografija zabačenog pirinejskog sela (Ladiri, 1991). Konačno, kao i kod Matvejevića (2007:15), kroničara mediteranskog prostora – »najprije odabiremo polazište: zaljev ili prizor, luku ili događaj«.

No, scenografija prostora, kao i dramaturgija prizora nisu tu da bi nas na slikovit način uvjerile u *istinitost* analiza svih onih diskursa i praksi kojima se Foucault bavio. One nemaju ni snagu klasičnog povijesnog *događaja* koji mijenja tokove, preobražava političke odnose, gasi carstva. Dramaturgija prizora i scenografija prostora su prije svega tu da bi se na jasan način vidjele već ustanovljene prakse i njihovi učinci, *ritualne* pravilnosti njihovih provedbi, njihovi odnosi: prema tijelima, stanovništvu, porodicama, kažnjenicima, psihijatrijskim bolesnicima, djeci, radnicima, marginalcima, prema sebi. Oni su tu da bi se vidjeli diskursi koji već vladaju našim jezikom, našim životom, našim radom. To je prvi tip pravilnosti: prostori i mjesta kao »površine pojavljivanja« (Weeks, 1982:110). Diskurzivne pravilnosti koje već imaju djelujuću snagu znanja/moći. Oni vladaju prizorom. Zato prostorne odnose u Foucaultovim

istraživanjima ne treba razumijevati kao pitanja formalne geometrije, već kao probleme supstantivne geografije (Philo, 2003:2008), jer ono što je važno su distanca, lokacija, pozicija, mjesto, tokovi i mreže. Dramaturgija je (samo) reificiranje već ustanovljenih praksi, diskursa, znanja/moći; empirijska evidentnost njihovih učinaka koja ih čini *stvarnim – istinitim*. To je scenografija u kojoj se odvija dramaturgija svih praksi, diskursa, znanja/moći jedne epohe; materijalizacija *episteme* u spacijaliziranom prizoru koja joj daje snagu *pozitiviteta*. Ali prizori i prostori, u cjelokupnoj njihovoj dramaturgiji, koliko god da su *čudesno naslikani*, nemaju funkciju klasičnog primjera. Oni nisu puka ilustracija prethodne ili naknadne arheološke ili genealoške analize: »Jer arhivar namerno neće da daje primere. Smatra da je do nedavno samo davao primere, mada ni sam u tom trenutku nije znao da su to primeri.« (Delez, 1989:9). Iako slične primjerima i mi ih volimo *čitati* na taj način, oni su prije zgusnute točke neke diskurzivne pravilnosti; sabrana mjesta praksi u jednom razrijeđenom prostoru, u jednoj geografiji rasutosti. Oni su *mjesta* gdje će se epoha zaustaviti da bi iskazala svoj *pozitivitet* u sustavu jedne *uređene rasutosti* (Fuko, 2005b). Konačno, prizori su tu da bi se nagovijestio jedan veliki preobražaj u samoj koncepciji prostora; da bi se uočilo postojanje *povijesti prostora* – jer jesen srednjeg vijeka ne nagovještava samo promjene u strukturi privrede i društva, u suverenim oblicima vlasti, u starim prerogativima i pravima, u nepovratnom rasulu *mentaliteta* dugog trajanja. Urušavanje hijerarhijske arhitekture vlasti i društva urušilo je svoj prostorni hijerarhijski odraz. U novoj *geografiji rasutosti* beskrajnog prostiranja, uređenost se mogla uspostaviti novim konceptom raspoređivanja mjestâ:

Ovaj prostor lokalizacije otpočinje sa Galilejem, jer prava sablazan Galilejevog delà nije toliko bilo otkriće, ili ponovno otkriće, da se Zemlja okreće oko Sunca, koliko vaspostavljanje jednog beskonačnog prostora, beskrajno otvorenog; takvog da su se mesta srednjeg veka obrela u svojevrsnoj rasplinutosti, da mesto neke stvari nije ništa više nego tačka u njenom kretanju, da odmorište neke stvari nije ništa do beskonačno usporeno kretanje. Drugim rečima, počev od Galileja, od sedamnaestog veka naovamo, lokalizaciju je zamenilo prostiranje (Fuko, 2005b:30).

U *Nadzirati i kažnjavati* to je prizor/prostor u koji je smješteno poslušno kažnjeničko tijelo. Damians – njegovo je tijelo *mjesto* u koje će duboko zasijecati prakse brutalnosti javnog kažnjavanja i pogubljenja. To je tijelo/mjesto u koje će epoha zariti svoju sumornu dramaturgiju ritualnosti kažnjavanja. Ono je istovremeno i prostor u kojem će *kraljevsko tijelo* iskazati svoju suverenost nad pojedinačnim podčinjenim tijelom. Ali i ta ceremonija javnog kažnjavanja ne služi kao primjer za one koji smjeraju povrijediti nedodirljivost kraljevskog tijela. Kažnjeničko tijelo samo je točka lokalizacije u koju se privremeno izmješta vlast kraljevskog tijela da bi na jednom *mjestu/tijelu* iskazala svoju suverenost. S obzirom da mora biti na taj način angažirana, u mreži točaka, u nizovima očitovanja. Te točke/mjesta/tijela služe joj da bi iskazala svoju »cjelovitost«, »homogenost« koje će se ubrzo, kako budu blijedjele turobne svetkovine kažnjavanja, rasuti u difuzni, kapilarni oblik disciplinirajuće i nadziruće moći; u novu *mikro-fiziku* vlasti. Javno, ritualno kažnjavanje osuđeničkog tijela ne služi *Novom kartografu* kao *mjesto* trajanja, već kao točka preobražaja: praksi nad tijelom, lutajućih iskaza u diskurse (kaznenog prava, pedagogije, penologije, kriminologije – svih onih budućih diskursa *vještačenja* [Fuko, 2002]). To više nije pitanje »piktualne lokalizacije« (Delez, 1989:32) u kojoj će se prakse zamrznuti u strukture, u institucijska trajanja, već nova topologija nizova preobražaja u kojima će se susresti pukotine, prekidi, neravnine – rođenje novih postupaka i praksi, novih iskaza i diskursa, novih znanja/moći i discipline, novog *pogleda* i medikalizacije društvenog prostora.

U *Rađanju klinike* to je prostor – jezik i smrt. Prostor u kojem vladaju *jezik* i *smrt*: »reč je o pogledu« (Fuko, 2009:9). To je prostor kojim vlada pogled nad tijelima; nad bolešću; nadzor nad tijelom koje će se preobraziti u znanje i liječničku praksu; to je prostor/pogled; prostor/jezik; prostor/smrt. U kliničkoj scenografiji rodio se novi tip prostora u koji je smještena dramaturgija bolesnog tijela. Ali taj je prostor istovremeno i povijesna točka u kojoj će se prelomiti stari tip klasifikatorske medicine, stara *nozologija*. U prostoru klinike slomila se stara igra sličnosti i analogija. Slomila se primarna specijalizacija: »Igram primarne specijalizacije klasifikatorska medicina smještala je bolest u područje sličnosti na kojem individua nije mogla da dobije pozitivan status.« (Fuko, 2009:34). Klinički prostor više nije

onaj u kojem će se bolest prepoznati u prethodno stvorenoj klasifikaciji. To više neće biti *mjesto* usporedbe, već *prostor* u kojem će liječnički pogled nad tijelom uspostaviti odnos *vidjeti i reći* (Fuko, 2009:12). To je preobražaj u sekundarnu, a potom i tercijarnu specijalizaciju: u »sekundarnoj specijalizaciji...lekar pogledom koji vreba, sve više podupire i prodire...Tercijarnom specijalizacijom nazvaćemo skup kretnji kojima je bolest okružena u jednom društvu, medicinski opasana, izolovana, podeljena po povlašćenim i zatvorenim oblastima.« (Fuko, 2009: 34). To smještanje bolesti i tijela u prostor (specijalizacija bolesti) najava je novih preobražaja i novih medikaliziranih diskursa i praksi koji će se institucionalizirati i izvan tog prvobitnog prostora povlaštenog liječničkog pogleda. Stara »klasifikatorska medicina će se tu izgubiti« (Fuko, 2009:39) a novim, rasprostrućim medikaliziranim pogledom biti će obuhvaćene porodice, odgoj djece, škole, zdravlje stanovništva (njegov natalitet i mortalitet, javna higijena), urbanizam, vještačenja u sudskoj proceduri, kasarne i internati. Čitava jedna topografija javnih i privatnih bolesti, poremećaja, odstupanja, anomalija, deformiteta. Stvoren je *duboki prostor* kao scenografija za dramaturški *prizor* »koji prethodi svakom opažanju« (Fuko, 2009:23).

U *Povijesti ludila* to je dramaturški prizor bezumlja. To je Boschov *Brod luđaka*. Dugo vremena, u Europi, ludilo je smješteno u hidrografsku scenografiju, u geografiju rijeka i topografiju njihovih tokova kojima pluta i luta *bezumni tovar*, od grada do grada. To je tovar s kojim Europa u osvit doba Razuma još ne zna što raditi, osim da ga otisne dalje, do drugog mjesta: »evropski gradovi mora da su često gledali pristajanje tih brodova ludaka« (Fuko, 2009:22). Još nema zaustavljanja, još nema praksi specijalizacije, još nema medikaliziranog koncepta normalizacije, još nema zatvaranja, još uvijek se ne nazire veliko Pinelovo »oslobađanje«, »izbavljenje« okovanih u Bicetreu. Još nema klasifikacije koja će razvrstati i rasporediti, razmjestiti po posebnim prostorima one koji su dugo pripadali prostorima sličnosti: skitnice, razbojnici, ubojice, prosjaci, luđaci, siromašni. Ali postoji jedna prethodna praksa na koju će se novo razvrstavanje i specijalizacija najneposrednije osloniti. Europsko iskustvo s leprom:

Krajem srednjeg veka guba je iščezla iz zapadnoga sveta. Na rubovima naselja, pri kapijama gradskim, ostaju opustela prostranstva koje je zlo prestalo da pohodi, ali ih je za sobom ostavilo neplodnima i zadugo još nenastanljivima. Vekovima će ta prostranstva pripadati neljudskom. Od 14. do 17. veka ona će očekivati i čudnovatim basnama podsticati jedno novo ovaploćenje zla, drugo iskrivljeno lice straha, obnovljene čini očišćenja i isključivanja (Fuko, 2013:15).

Prije nego što plutajući prizor bezumlja iščezne iz vizure europskog čovjeka, i raskine svoje simboličke povezanosti s vodom, ludilo će se samo privremeno zaustavljati: na kapijama opasanih gradova; na portalima crkava; na kućnim pragovima. Ono će dugo vremena biti dramaturški prizor u scenografiji *prolaza*. Jer luđak je »pravi pravcati *Prolaznik...zatočenik prolaza*« (Fuko, 2013:25). Ali jedna vrata će se ponovo otvoriti kao prolaz u dobro poznati svijet izolacije i isključivanja. To je *prag* europskog iskustva s leprom koje će služiti kao praksa/model da se napravi nova podjela:

I kada guba iščezne a gubavac bude izbrisan, ili gotovo izbrisan iz sećanja, ta će se zdanja zadržati. Često će se na istim mestima, dva ili tri stoleća kasnije, ponovo naići na neobično slične igre isključenja. Siromasi, skitnice, kažnjenici i „pomućeni umovi“ preuzeće ulogu koja je ostala za gubavcem. (Fuko, 2013:19).

Kao što je s gradskih trgova nestala dramaturgija ritualnog kažnjavanja, tako je, gotovo u isto vrijeme, izbljedjela dramaturgija lutajućeg ili privremeno zaustavljenog ludila. Sva dramaturška i simbolička prolazna prisutnost ludila bit će konačno zaustavljena u novom prostoru psihijatrijske klinike. Ta dramaturgija nespokoja koja opsjeda uspon *Razuma* treba biti sklonjena, izolirana, kontrolirana. Leprozorij je samo model primjene stare prakse isključivanja. Diskursi su novi. Pinelova i Esquirolova psihijatrija hoće izolirati, promatrati i liječiti; legitimizirati svoj diskurs, svoj pogled i isključivanje medikalizacijom i dijagnostičkim dispozitivom, kako bi se ludilo smjestilo u prostore *mjere* razuma i *istine*. Junak prolaza i njegov brod sada su već s one strane praga: »Eto ga privezanog, čvrsto, sred stvari i ljudi. Zaustavljenog i zadržanog. Više nije barka, već bolnica.« (Fuko, 2013:59).

U *Riječima i stvarima* to je nekoliko paralelnih scenografija, prvo ona scenografija borhesovskog prostora klasifikacije živih bića, kao »tabele bez koherentnog prostora« (Fuko, 1971:62). Još više to je scenografija epohe u koju će biti smještena dramaturgija čovjeka – te *figure* čija povijesna dramaturgija ne traje duže od dva stoljeća; dramaturgija jedne »obične brazde u našem znanju i koji će iščeznuti čim ovo znanje nađe neki drugi oblik« (Fuko, 1971:67). Ali nije li ta brazda/figura/čovjek samo pozadinska dramaturgija nečeg značajnijeg? To je samo pozadinski eho glavnog dramaturškog lika – *znanja* – koje se oblikuje s preobražajem iskaza u diskurse o životu, radu, jeziku; u biologiju, lingvistiku, političku ekonomiju. Konačno, nije li u *Arheologiji humanističkih nauka* iznova riječ o *pogledu* na koji nas je Foucault natjerao zajedno s Velázquezovim *Mladim plemkinjama (Las Meninas)*? Po tko zna koji put Foucault kao polazište odabire prizor da bi ukazao na točke prekida i preobražaja. Jer s ovako postavljenom scenografijom *Mladih plemkinja* – već je sve završeno. Sve se prelomilo. Već je nova *episteme* zauzela prostore u kojima će se pojaviti *čovjek* kao biće koje živi, radi i govori. Kao subjekt privremenosti jednog tipa znanja, samo trenutno zaustavljen na Velázquezovom platnu koje nas tjera da nađemo dramaturgiju – koje nema; da tragamo za subjektom – koji iščezava s nemirom našeg lutajućeg pogleda, pogleda koji pokušava konstruirati događaje s jednom radnjom, jednim likom, jednim glavnim junakom – koji se skrivaju. To je *Prizor* koji je *dva puta nevidljiv*: »zato što nije predstavljen u prostoru slike i zato što se nalazi upravo u onoj slepoj tački, u onom suštinskom skrovištu u kome se krije naš pogled dok posmatramo.« (Fuko, 1971:72). Zaista, tko je i *što je autor* (Foucault, 1984a) ove scenografije bez drame, bez dinamike, bez događaja, slikar ili mi koji sve to promatramo? Kao što nas je Borgesova klasifikacija natjerala na šutnju, to isto čini i Velázquezovo platno jer: »Jezik i slika su nesvodljivi jedno na drugo: uzalud je ponavljati šta se vidi, jer ono što se vidi ne prebiva nikad u onome što se kaže.« (Fuko, 1971:77).

U *Arheologiji znanja* to je prostor kao novi povijesni *prizor premještanja* i *preobražaja* pojmova. To je analiza koja želi ukloniti beskrajno gomilanje znanja i pretendira na otkrivanje njegovih novih regija. Termini »odsijecanja«, »preobražaja«, »diskontinuiteta«, »gustoće«, pa i sam »arhiv«, dio su Foucaultove imaginarne kartografije znanja i geo-epistemologije

različitih tipova racionalnosti i njihovih mnogostrukih učinaka (Fuko, 1998a:8). Arheologija kao »deskripcija arhiva« ima svoj prostorni izraz, svoje mjesto: ona je unutrašnja (imanentna). Arhiv kao skup postojećih diskursa nije skriven, on nije u »predvorju povijesti« ili *ispod* jer su relacije i odnosi *na površini* diskursa. Stavljanje u pitanje dokumenta treba navesti historiju da promijeni svoj stav i »da se oslobodi slike u kojoj se ona dugo zadovoljno prepoznavala« (Fuko, 1998a:11), da počne da ga obrađuje *iznutra*: »ona ga organizuje, kroji, raspodeljuje, raspoređuje, razmešta po nivoima, utvrđuje nizove, razlikuje ono što je značajno i ono što nije, identifikuje elemente, definiše jedinice, opisuje odnose.« (Fuko, 1998a:11). Foucault pokušava identificirati odnose među različitim nizovima; on hoće problematizirati presjeke, granice, denivelacije... govoriti o »vertikalnim sistemima«, o učincima »razmaka, različite vremenitosti, preostajanja« (Fuko, 1998a:15); najzad, o epistemološkoj mutaciji. Arheologija znanja ne uključuje se u raspravu o strukturi, nego *u polje* »u kome se javljaju, ukrštaju, prepliću i specifikuju pitanja ljudskog bića, svesti, porekla i subjekta.« (Fuko, 1998a:21). U *gustoći* verbalnih performansi *novi arhivar* naslućivao je različitost mogućih *nivoa* analize, *polja* upotrebe, *granicâ* govora. Na pitanje ima li za geografiju mjesta u arheologiji znanja, sam Foucault dao je uvjetan odgovor »da«: potrebno je promijeniti formulaciju, jer »pronaći mesto geografiji značilo bi da arheologija znanja ima projekt totalnog i iscrpnog pokrivanja svih domena znanja« – a to nije ono što je on imao na umu. Za njega arheologija znanja nije bila ništa više od »načina na koji se pristupa određenoj stvari« (Fuko, 2005b:93).

U *Povijesti seksualnosti* postavljena je početna scenografija: prostor/kuća; prostor/život; prostor/seksualnost; prostor/soba; prostor/raspored. To je scenografija u kojoj se odvija dramaturgija roditeljske seksualnosti; prizor koji je izdvojen u prostor legitimne, povlaštene i utilitarne seksualnosti – u roditeljsku sobu. Ona označava prag, granicu dopuštene seksualnosti, jer je korisna, plodna, reproduktivna. I ova Foucaultova arhitektura seksualnosti govori o preobražaju, jer od viktorijanskog razdoblja mi je zatičemo »Brižljivo zatvorenu. Uvučena je u stan.« (Fuko, 2006:9). Ali ona je istovremeno i prag nove moralizatorske prakse i tehnologije odgoja koja je osnažena medikaliziranom i

psihijatriziranom ulogom roditelja. Ono što se nekada priopćavalo u sakralnim prostorima ispovjedaonice, sada se priopćava u desakraliziranom prostoru roditeljske kuće. Roditelju se sada mora priopćiti, priznati, ispovjediti sve ono što roditeljski pogled nije uspio uhvatiti, a stalno je tražio: masturbaciju, požude, dječje nepristojne poglede. Roditeljima i kući kao prostoru kojim vlada njihov istražiteljski pogled sada je povjerena ona »strašna« činjenica: naša su djeca bića seksualnosti! To je točka u kojoj se prelomila povijest seksualnosti. Dugo vremena, kao u opisima Le Roya Laduriea, seksualnost je stvar *bliskosti* svakodnevice (Ladiri, 1991). Dugo vremena nema zidova, pregrada, barijera koje će odvojiti legitimnu i nelegitimnu seksualnost; njenu utilitarnost i besplodnost; njenu normalnost od izopačenosti. Nema još granica koje dijele unutrašnji privatni prostor na oblasti (seksualnosti izdvojenih privatnosti), kako je primijetio Ariès (Foazil, 2002:298). Sve do osamnaestog stoljeća prostori su europskih kuća neizdiferencirani: »Mogla bi se napisati čitava jedna povijest prostorâ – koja bi istovremeno bila i povijest moći – od velikih geopolitičkih strategija do malih taktika staništa, institucijske arhitekture, učionice ili bolničke organizacije, preko ekonomsko-političkih razmještaja.« (Foucault, 1980:149). Povijest naše građanske seksualnosti je dramaturški »letopis sve jače represije« (Fuko, 2006:11), ali je ona istovremeno i geografija te represivnosti, jer se ona pojavljuje kao matrica iz koje će se roditi *geo-politika seksualnosti* (Howell, 2007:297), njena biopolitička geografija, kako na mikro planu porodičnog, primarnog reproduktivnog prostora, tako i na makroplanu velikih brojeva, odnosno reprodukcije populacije i njenog prostornog rasporeda. Ali iz tog novog izdiferenciranog prostora koji je podijeljen na oblasti generirano je znanje, ili *volja za znanjem*. Dakle, nije riječ samo o geo-politici, već o jednoj presudnoj *geo-epistemologiji* seksualnosti, kako smo mi to odlučili nazvati.

Od neupitne svakodnevice predviktorijanske epohe u kojoj je seksualnost samo pozadinsko platno za dramaturgiju preživljavanja od bolesti, gladi, zaraza, hereza, ratova, opsada i najezdi, od šesnaestog i sedamnaestog stoljeća »seks pomenuti postalo je...teže i skuplje« (Fuko, 2006:23). Jer sada seksualnost počinje kružiti prostorom kojim do tada nije kružila: prostorom govora, iskaza, jezika: »kao da ga je, da bi se odista vladalo njime, trebalo najpre

svesti na ravan jezika, nadgledati njegovo slobodno kruženje u govoru« (Fuko, 2006:23). *Represivna hipoteza i poticaj na govor* počinju cirkulirati združeno, u istom prostoru, stvarajući »policiju iskaza (*énoncés*)« (Fuko, 2006:23) – o seksualnosti se sada mora govoriti. Ona se mora priznati.

U *Psihijatrijskoj moći* to je geografija *posvećenih šuma, usamljenih i vrletnih mjesta* koja su »daleko od uskovitlanih svetskih događaja« (Fuko, 2005d:11). To je scenografija izoliranog alpskog pejzaža. Teško pristupačnog planinskog masiva u koji treba biti smješteno utopijski idealno *prihvatište*, azil heterotopijskog tipa po uzoru na »Veliki kartezijanski manastir« (Fuko, 2005d:11); *drugo mjesto* i *drugi prostor* (Fuko, 2005c) u koji će biti smješteni *Drugi* – jedna *totalna institucija* (Gofman, 2011; Hetherington, 1997:42). Ali to je sada prostor ispunjen svojstvima vremena kojem pripada: vremena uspona strojeva, naprava, izuma, tehnike, tehnologije. To je prostor/stroj; prostor/tehnika; prostor/optika; prostor/mehanika. Prostor posredovan strojem – našim tehnologijama i tehnikama koje sada treba primijeniti na ludilo, nenormalnosti, odstupanja. Naravno, dramaturgijom, sklonjenom s gradskih trgova, europskih riječnih tokova i pristaništa, sada vlada samostanski tip discipline, reda i tišine: »Unutar tog dekora...caruje pre svega red, u jednostavnom smislu neprestane, trajne kontrole vremena, aktivnosti, kretanja; red koji okružuje tela, prodire u njih, muči ih, prijanja za njihovu površinu...tako da su tela prožeta redom.« (Fuko, 2005d:12). Preko tijela koja su prožeta redom i stalnim nadzorom više ne prelaze pogledi usputnih prolaznika ili ljudi okupljenih da pogledima isprate otiskivanje broda luđaka do nekog sljedećeg grada. To je sada liječnički, psihijatrijski pogled kojem je, kako bi uspostavio režim *istine* o ludilu i režim legitimiteta vlastite moći i vlasti, potreban monopol nad promatranjem, a da bi se monopol osigurao potrebno je *izdvojiti*, organizirati prostor i njegov raspored, kao i raspored vremena, kretnji i promatranja. Potrebno je stvoriti uvjete po modelu *botaničkog* prostora u kojem će se neometano klasificirati, razvrstavati, imenovati. To su uvjeti za pojavu medicinskog znanja »budući da, bez discipline, reda bez propisane sheme pravilnosti, nije moguće postići egzaktno posmatranje« (Fuko, 2005d:13). No, u početku ovo još uvijek nisu prostori »suverene« i »autonomne« psihijatrijske vlasti koja će primijeniti medikamentoznu

tehnologiju na *organsku* bolest, koja se pojavljuje kao »tačka savršenstva« (Fuko, 1990:50) s Charcotom. Ona se još uvijek mora osloniti na prethodne obrasce koji su više moralistički, kazneni ili pastoralni. Još se traga za *terapeutskim mjestima* daleko od grada, u prirodi (Fuko, 1990:47). Preporučuje se, po uzoru na samostanski život, povlačenje, »raskid sa veštačkim i zaludnim gradskim svetom« (Fuko, 1990:47). Esquirolovi planovi za psihijatrijsku bolnicu još sadrže vrtove, prostrana dvorišta, prirodu, »širok vidik« (Fuko, 1990:47) – kao da se radi o bolesti tijela, nekog organa, pluća ili srca. Ali u taj prirodni, pastoralni ambijent smještena je i stara dramaturgija »liječnja«: izolacija, istraga i ispitivanje (po uzoru na prethodni inkvizitorski obrazac). Tu su kupaonice i tuširanje (po uzoru na antičke prostore iscjeljenja). Tu je prinudni rad (kao model terapije). Tu su pokora i ispovijest (po uzoru na prostore crkvene ispovjedaonice) u kojima se mora priznati vlastita patologija. Tu su moralni razgovori – sve to da bi se zagospodarilo onim nerazumnim, bezumnim, neracionalnim. Slični će se prizori, s istim matricama promatranja, pogleda i klasificiranja, susresti u dramaturgiji tri glavna lika nenormalnosti: *spolne nakaze, onanista i korekcionara* (Fuko, 2002:74-103).

Konačno, kada se moć nad pojedinačnim tijelima bude transformirala u biopolitiku i biomoć nad *stanovništvom* – nad kolektivnim tijelom koje daje morfologiju novom tipu stvarnosti koja se zove *društvo* i nad kojim će se očitovati suverenitet vlasti, sve dok se ona ne bude rasula u mikrofiziku dislociranih, kapilarnih oblika moći – susresti ćemo scenografiju prostora/gradova/populacije. To je scenografija urbanizma u koju je smještena dramaturgija prizora mnoštva, zbijenosti, dodira, prostorne blizine, mortaliteta, nataliteta, popisa, praćenja, javne higijene, sigurnosti, kontrole (Foucault, 1984b). *Sigurnost, teritorij i stanovništvo* – »Dakle... pitanja prostora«:

Govoreći grubo moglo bi se reći da se suverenost sprovodi u granicama teritorije, disciplina na tijelima individua, i napokon, sigurnost na skupu jedne cijele populacije...Ipak usprkos tome, efektivno, realno, svakodnevno provođenje suverenosti ukazuje na uvijek određeno mnoštvo, ali ono koje će biti tretirano upravo kao mnoštvo subjekata, ili kao mnoštvo jednog naroda (Foucault, 2007a:11).

Pitanje discipline sada će postojati tek ako postoji mnoštvo, odnosno ako se polazi od stanovništva kao biopolitičke kategorije mnoštva. Ali ne može se vladati homogenim prostorom mnoštva. Urbanizam je tu, kao oblik moći/znanja i ideološko-politička praksa prostora (Lefebvre, 1991; 2008; 2009; Harvey, 2005; 2012), kao i znanje sâmo – da podijeli, razvrsta – da *presiječe* (Foucault, 1982). »Školska i vojna disciplina, kaznena disciplina također...radnička disciplina« (Foucault, 2007a:12), sve će one biti specijalizirane u posebne četvrti, blokove, kvartove; u arhitekturu pojedinačnih objekata koja će omogućiti da ovim prostorima struji pogled koji će nadzirati – *oko moći*. Benthamov se panoptički model nadzora od zatvora proširio na sve ono što se tiče zbijenog mnoštva: u školama, javnim zgradama, internatima, kasarnama (Foucault, 1980); radničkim naseljima, mjestima trgovine, industrijskim zonama, čvorištima i raskrižjima okupljanja mnoštva: »Disciplina je modus individualizacije mnoštava... suverenitet i disciplina, u istoj mjeri kao sigurnost, moraju se ticati mnoštva.« (Foucault, 2007a:12).

3. Odgovor dijalektici kao hegemoniji temporalnog narativa: heterotopije-geografija-prostor/znanje/moć

Čini se da su u središtu velikog zaokreta (*spatial turn*) koji se naslućivao kao pukotina u čvrstom bloku zapadnog povijesnog mišljenja tokom sedamdesetih godina dvadesetog vijeka – stajale geografija, prostor, heterotopije. Iako se neće složiti sa svojim učiteljem Althusserom da uopće postoji bilo kakav *epistemološki lom* kod Marxa (Fuko, 2010b:10), posebno ne onaj koji bi se vidio kao prekid između povijesti i strukture, dijalektičkog i nedijalektičkog, upravo su se geografija i prostori pojavili kao tamne kapilare na čvrstom i uglačanom mramornom bloku historicističkog i dijalektičkog mišljenja. Možda zaista nije bilo potrebno tragati za velikom pukotinom, ne samo u marksizmu nego u cjelokupnom zapadnom mišljenju. Posebno je bilo uzaludno tragati za pukotinom koja bi marksizam razdvojila od njegove postojbine – zapadnog građanskog društva i njegove opsesije vremenom. Jer Marxove ekonomske analize ne napuštaju »epistemološki prostor što ga je uspostavio upravo Rikardo« (Fuko, 2010b:10). Nema velikog prekida, epistemološkog loma koji se očekivao od revolucionarnog marksizma u odnosu na građansko mišljenje.

Marksistička teorija društva nije inaugurirala nikakvo novo epistemološko polje, nikakav ozbiljniji prekid, nespojivosti:

[on] nije unio nikakav dublji jaz u dublje slojeve zapadnog znanja. On se bez teškoće situirao kao puna, tiha i komotna figura, zadovoljavajuća uz to za jedno vrijeme (svoje), u okviru jednog epistemološkog rasporeda koji ga je prihvatio blagonaklono... i koji nije imao razloga ni da uznemirava ni sposobnosti da mijenja, jer se čitav oslanjao na taj raspored. Marksizam je u okviru misli 19. vijeka riba u vodi: to jest, na svakom drugom mjestu on prestaje da diše... Njihov sukob uzalud izaziva talase i nabore na površini: to je samo slaba i bezazlena bura (Fuko, 1971:308).

Kao značajnije, ponovo se pokazalo ono što je naizgled sporedno, marginalno, lokalno – *epistemologija malih razlika*. Kapilarna struktura koja je prožela (neo)marksistički blok učinila ga je heterogenim poljem kojim vlada epistemološka rasutost. Ali upravo tome možemo zahvaliti prve impulse za obnovom interesa koji se suštinski tiču prostora i geografije. Autentičnost *idiosinkratskog* Lefebvreovog marksizma (Hetherington, 1997:22), koji obnavlja političku i ideološku prirodu prostora kao dijalektičkog fenomena bio je najznačajniji impuls iz središta tog bloka, ali svakako ne i jedini. Međutim, u pozadini tog obnavljajućeg diskursa o prostoru i geografiji očitovao se simptom jedne posebne vrste umora – umora od vremena, od povijesti, trajanja, od hegemonije temporalnog narativa, od »napasti« dijalektike vremena. Iako im se koncepcije prostora razlikuju, a prije svega pojam *heterotopije* koji koriste na različite načine, i Lefebvre (marksist) i Foucault (bivši marksist; kriptomarksist?) bili su predstavnici generacije umorne od dijalektike vremena koja je generirala totalizirajuću povijest u kojoj nije bilo mjesta za prostore, pred kojom se geografija povlačila, zatvarala u enklavu izdvojenog epistemološkog statusa. Čini se da ništa nije bilo paradoksalnije od strategije da se geografija zatvaranjem zaštiti od *društvenih znanosti*, od *marksizma* i *epistemologije* (Fuko, 2005b:91), jer vidjeti ćemo je, desetljećima nakon Vidala de la Blachea, kako se trгла iz dogmatskog drijemeža kao obnavljajuća snaga upravo društvenih znanosti i marksizma – umornih od vremena. Zateći ćemo je probuđenu ne kao historiziranu

epistemologiju već kao – *geo-epistemologiju* u kojoj prostor više nije ono mrtvo i nedijalektičko.

Velika napast koja je opsedala devetnaesti vek bila je, može se reći, istorija temâ razvoja i stagnacije, temâ krize i ciklusa, taloženja prošlosti, viška mrtvih, hlađenja koja prête svetu. U drugom zakonu termodinamike devetnaesti vek pronašao je suštastvo svojih mitskih izvora. Sadašnja epoha verovatno je možda više epoha prostora. (Fuko, 2005c:29).

No, Lefebvreov odgovor na hegemoniju temporalnog narativa i na dijalektičko isključivanje prostora kao sporednog fenomena, bio je gotovo fukoovski:

Dijalektika je ponovo na dnevnom redu. Ali to više nije Marksova dijalektika, kao što ni Marksova nije bila Hegelova. Danas se dijalektika više ne drži historicizma i povijesnog vremena... Otkriti prostor, otkriti što se u njemu 'smješta' i za što se koristi, znači vratiti se dijalektici; analiza će otkriti proturječnost prostora (Lefebvre, 1976:14).

Historicistička dijalektika hegelijanske, marksističke ili neke druge provenijencije, u isključivanju prostora vidjela je horizont vlastitog identiteta modernog, posttradicionalnog subjektiviteta, u zakonitostima i nužnostima jedne *totalizirajuće povijesti* (Fuko, 2010g:33). Naravno, hegemonija dijalektike vremena imala je svoje političko lice, posebno u marksizmu. Obnavljajući diskurs o prostoru tako se politički postavljao kao diskurs nasuprot vremenu i povijesti. Stara, *spora* (Paasi, 2001:18), nedijalektička geografija, nasuprot bogatom, brzom, dijalektičkom vremenu: »Prostor je ono mrtvo, zaleđeno, ne-dijalektičko, nepokretno. Tome nasuprot, vreme je bogato, plodno, živo, dijalektičko.« (Fuko, 2005b:95-96). Otuda i tolike političke kritike prema obnavljajućem diskursu prostora koji je denunciran kao reakcionaran, *tehnokratski* (Fuko, 2005b:95), ideološki, konzervativan, antihistorijski: »Od trenutka kada se počelo govoriti u terminima prostora, činilo se to protiv vremena.« (Fuko, 2005b:96). Jer bez povijesti, ili s njenim povlačenjem pred izrastajućim diskursom o prostoru, postojao je strah

od nestanka čovjeka – tog povijesnog bića. Strah da čovjek ne postane stvar raspoređena u prostoru, biće/stvar bez ontološkog prioriteta. Postojao je strah da će Zapad izgubiti svoj identitet historičnosti kojim se hoće razlikovati od *drugog* – strah da se prizna da je, zapravo, ono naše veliko otkriće kretanja duha bila fikcija; strah da će se rasuti povijesno polje kao »poslednje pribežište dijalektike« (Fuko, 2010b:8); strah da će veliki korijen jedinstvenog povijesnog stabla istruliti i da će se krenuti uskim, provincijalnim genealoškim stazama; da će se umjesto povijesnog svjetla pojaviti *sivilo* genealogije (Fuko, 2010c:59) – strah da će oživjeti ničeanski genealoški perspektivizam, strah da ćemo se ponovo vratiti onim »sastruganim pergamentima po kojima se više puta pisalo...malim neuglednim istinama« (Fuko, 2010c:59-60); strah da iza stvari ne postoji nikakvo suštinsko *drugo*, te da će se iza povijesne nužnosti otkriti kontingentnosti događaja i aleatornosti našeg historiziranog govora o pravilnostima; »da u korenu onoga što poznajemo i onoga što jesmo – nema istine i bića, već spoljašnjost slučaja« (Fuko, 2010c:67); strah da će prekidi smijeniti uzastopnosti; strah da prostor koji se obnavlja i kojem se vraćamo više neće biti onaj kojeg smo ostavili izvan povijesti – niti kartezijanska kategorija protežnosti, niti kantovska kategorija transcendentalne estetike – u staroj, sporoj, homogenoj, nepokretnoj, nedijalektičkoj geografiji; strah da će prostor izroniti kao heterogena političko-ideološka konfiguracija neodvojiva od društva, privrede i kulture.

Kada smo se vratili prostoru – iznenada, u desetljećima nakon prvobitnih Lefebvreovih i Foucaultovih utjecaja – zatekli smo ga preobraženog. Nismo se mogli vratiti *prostoru*, nego *prostorima*. Nismo se vraćali historicističkim utopijama, već heterotopijama. To više nije bio cjelovit, homogen, stabilan, čvrstim granicama jasno isparceliran entitet, prostor nezavisan od ljudskih praksi, moći, ideologija i društva. On više nije mogao biti nužna pozadinska scenografija za dramaturgiju univerzalnosti rituala, ceremonija, inicijacija, zabrana, kao u antropologiji (koju smo stvorili za *druge*) (Foucault, 2007b:154), ili stalno postavljena scenografija za dinamiku koju će u nepokretni prostor unijeti europski temporalni narativ i time kolonizirati geografiju poviješću. Prostori više nisu pripadali samo geografiji, već i sociologiji, antropologiji, lingvistici i drugim društvenim znanostima. Umjesto topografije

izronila je – heterotopografija: »valja u međuvremenu napomenuti da prostor koji se sada pomalja na obzoru naših briga, naših teorija, naših sistema nije neka novost; sâm prostor, u zapadnom iskustvu, ima istoriju, i nije moguće prenebregnuti sudbinsku ukrštenost vremena sa prostorom« (Fuko, 2005c:29). No dok je Lefebvreov interes za obnovu dijalektike prostora procijenjen kao neomarksistička autentičnost, Foucaultova heterotopijska geografija bila je reakcionarna i konzervativna (mladokonzervativna [Fraser, 1985; Habermas, 1986; Fuko, 2005e]) u svojim odustajanjima od dijalektičkih izvora totalizirajuće povijesti. Zaista, od čega je Foucault sve odustao, što je napustio u svom »reakcionarstvu« i »mladokonzervativizmu«? Prvo se *oprostio* od Sartrea, egzistencijalizma i komunističke partije. Zatim je odustajao od: marksizma, strukturalizma, teme suvereniteta vlasti, bogatstva dijalektike vremena, totalizirajuće historije, subjektiviteta, fenomenologije, od Althussera, ideologije, psihoanalize. Konačno, nije li odustao i od repetitivnosti vlastitih starih tema: ludila, zločina, kaznenih praksi, normaliziranja. Odustao je od vlastitih istraživanja koja »nisu uspjela da obrazuju ni suvislu ni postojanu celinu...rasuta i ujedno repetitivna istraživanja, koja su se neprestano vraćala na iste koloseke, na iste teme i pojmove« (Fuko, 2012b:83). A vratio se: Batailleu, Canguilhemu, Nietzscheu i genealogiji, lokalnostima, *brizi o sebi* i Grcima (u kasnoj fazi svog rada), Bachelardovom *veličanstvenom djelu* (Fuko, 2005c:30) o poetici prostora, Deleuzeu. Vratio se analistima: »mnogo se manje zna, međutim, da novu pustolovinu znanju danas nude radovi Brodela, Firea i Denija Rišea, Le Roa Ladirija« (Fuko, 2010b:8). Ironično, ali kritike upućene Foucaultu imale su izgled kazališne dramaturgije. One su bile polemike u liku sudske i istražne prakse. To je, uglavnom, bio model marksističkog prigovora Foucaultu. Ali se taj model ponašao i kao religijski, a ne samo kao politički. Sve se to sabralo u tu »kritičku« konstataciju o smrti dijalektike i povijesti. Ali ironičnost i zajedljivost Foucaultovih odgovora pokazuju sva njegova udaljavanja, odustajanja i nepristajanja na polemičko kazalište: »u toj komediji, podražavaju se rat, bitke, uništenja, ili bezuslovne predaje, zahtevi ubilačkog instinkta koliko god je to moguće« (Fuko, 2005e:108). Nisu li upravo ti pojmovi rata, bitaka, predaja skriveni upravo u geografiji? Koliko je ona zaista mogla da se izolira? Koliko su njeni pojmovi zaista *nevini*, neutralni, zaštićeni od ideoloških naslaga u društvenim znanostima i marksizmu; od epistemologije kao strategije

Foucaultova geo-epistemologija...

režima istine, od geo-epistemologije u kojoj cirkuliraju znanje, prostori i moć. Ako je Lefebvre ideologiju i politiku ponovo vratio prostorima, onda je Foucault geografske pojmove oslobodio njihove lažne nevinosti. Što su onda ti pojmovi koje koristimo kao *posuđene*, kao da im je geografija podarila granice značenja: *polje*, *premještanje*, *oblast*, *tlo*, *regija*, *horizont*. *Polje* je ekonomsko-pravni pojam; *premještanje* vojni (premješta se armija, trupe se premještaju, narodi); *oblast* je pravno-politički pojam; *tlo* je povijesno-geografski (i ideološko-politički) pojam; *regija* je porezni, administrativni, vojni pojam (*regere* znači komandirati); *regimentacija* je vojna raspodjela trupa, snaga, a politički – *regimentacija* je uspostavljanje apsolutističke dominacije, *provincija* je osvojen teritorij [*vincere* – pobijediti]; *horizont* je slikarski, ali i strateški pojam (Fuko, 2005b:94; Marinković, 2012). *Postoji samo jedan uistinu geografski pojam*, reći će Foucault (2005b: 94) – *arhipelag*. Pojam posuđen od geografije. No kada smo ga posudili, njegova se značenja *rasutosti* više nisu mogla odvojiti od *gulaga*, zatočeništva, geografije udaljenog izdvajanja, od zatvorskih arhipelaga, arhipelaga tjelesnog ograničavanja i kažnjavanja; zatvora, ćelije i specijaliziranog poslušnog tijela (Foucault, 1995:297-298).

Nije li polemička istraga protiv Foucaulta sve ovo naslućivala? Jer što ako više nema povlaštenih prostora; što ako nema čvrstih granica i što ako su one »samo proizvoljan presek u jednoj neodređenoj mobilnoj celini« (Fuko, 1971:115). Što ako je polemika bila politička strategija da se zadrži monopol i hegemonija nad dijalektikom vremena? Da se prizna da postoji *politika prostorâ*, koja je »reakcionarna«:

Uz odgovarajuću diskvalifikaciju prostora koji se pojavljuje tamo gdje je razum, ono analitičko, pojmovno, smrt, okamenjeno, inertno. Sjećam se da sam prije desetak godina govorio o tim problemima politike prostorâ i da mi je odgovoreno kako je toliko insistiranje na prostoru veoma reakcionarno, da vrijeme, planiranje predstavljaju život, napredak... istina i sramota filozofije XIX. vijeka (Foucault, 1980:149-150).

Postojao je strah da će i vrijeme biti pretvoreno u prostor, u sloj, u arheologiju, u statičnost strukture, da će historija napustiti svoje generičko biće – čovjeka. Da se neće moći dalje i da će se teleološki projekt totalizirajuće povijesti raskrinkati kao politički i ideološki – politički projekt europskog metanarativa *par excellence*. Ono što se nije vidjelo ili se nije htjelo vidjeti, jeste da su tim fukoovskim prostorima i tom geografijom strujali genealoški meandri, aktivni u svojim povijesnim tokovima. Jer to nije strukturalna arheologija u kojoj se pojavljuje aritmetika – to je genealoška arheologija geometrije koja je *oživljena asimetrijom* (Fuko, 2005d:13) moći. Prostor ima povijest. Zaista, ne vidimo tko bi bio veći *antistrukturalist* od Foucaulta. Jer on je historičar, usprkos arheologiji, slojevima, prostorima, geografiji, arhipelazima, poljima, teritorijima, horizontima, regijama. Foucault je historičar, kao što su to, usprkos ili zahvaljujući geografiji, ostali i Braudel, Febvre, Bloch, Ladurie. Jest, postoji geografija u *središtu*, postoje mjesta, prostori, *površine pojavljivanja* – ali u njima će se razlijevati i teći genealoški tokovi kontingencija i nemiri kada pokušamo odgovoriti na pitanja – *tko smo mi u našem vremenu* i našem prostoru.

4. Zaključak

Kada »raspoređivanje dolazi na mesto prostiranja«, kada se »vreme verovatno predočava jedino još kao jedna od igara mogućih rasporeda između elemenata rasutih u prostoru«, kada su utihnule utopije, ti »rasporedi bez stvarnog mesta« (Fuko, 2005c:30), obnavljanje fukoovske geo-epistemologije može početi od vrlo jednostavnog pitanja: *Gdje* smo mi danas? Je li *naš* prostor još uvijek ona neslomljiva nužnost vanjštine koju treba izolirati u geografiju, udaljiti je od društvenih znanosti i epistemologije, od povijesti, dijalektike? Elementi kritike opsesije poviješću i vremenom koja traje od devetnaestog stoljeća i koja »nije umrla tokom *fin de siècle*, niti je u potpunosti zamijenjena specijalizacijom misli i iskustva« (Soja, 2013:19) pojavljuju se na različitim mjestima u Foucaultovom opusu. Njegova anticipacija prostornog zaokreta (Soja, 2013:26) nipošto nije značila poricanje vremena, već zahtjev »da se razmotri ono što se zove vremenom i ono što se zove istorijom« (Fuko, 2005c:29). Treba ponoviti da sam prostor u *zapadnom iskustvu ima povijest*

i trebalo mu je dugo vremena da se afirmira i kao dijalektička kategorija i kao proizvod ljudskih praksi, diskursa, moći, znanja, politika, ideologija. Zaista:

Čovjek se iznenadi kad vidi koliko je problemu prostora trebalo vremena da se pojavi kao historijsko-politički problem: ili je prostor vraćan prirodi – onom što je dato, prvobitnim određenjima, fizičkoj geografiji, što će reći nekoj vrsti prapovijesnog sloja; ili se pak poima kao mjesto prebivanja ili širenja nekog naroda, neke kulture, nekog jezika ili neke države. Sve u svemu, analiziran je ili kao tlo, ili pak kao zemljište; ono što je bilo važno je ili supstrat ili granice (Foucault, 1994:192).

Značaj zaokreta u analizi prostora i sam je Foucault prepoznao, ali naknadno, tek u osvrtu na svoje radove. Uvođenjem »novih« prostornih metafora ili dispozitiva u obnavljajući fukoovski diskurs, kroz pojam geo-epistemologije pokušali smo identificirati preobražaje analize prostora koji se pojavljuju u njegovim djelima. Diskursi i prakse koji su bili predmetom njegovih analiza uvijek su specijalizirani: oni imaju svoju geografiju, svoju arheologiju, svoju povijest i ničeanski tip genealogije – svoje specijalizirane oblike i prostore u koje su se smjestili, u kojima raspoređuju svoje govore ili svoje tehnologije. Buđenje iz »dogmatskog drijemeža«, revolucioniranje geografije ili »slom« hegemonije temporalnog narativa nije bilo moguće u homogenom i stabilnom prostoru, nezavisnom od ljudskih praksi, moći, diskursâ, ideologije. Utihnuće historicizma danas, suočava nas sa činjenicom da smo u vlastitom uvjerenju samoproizvođenja (autopoietičnosti) povijesne subjektivnosti epohe moderne, samoutemeljenosti našeg subjektiviteta (Habermas, 1987:41), proizveli vrijeme bez povijesti, vrijeme kojem povijest više nije potrebna – vrijeme koje poništavanjem prostora pokreće kapitalizam (Soja, 1989:33).

Dok su neomarksistički odgovori na hegemoniju temporalnog narativa završavali s dešifriranjem proturječnosti *proizvedenog* prostora, Foucaultova genealogija prostora je otišla korak dalje: k epistemološkom preobražaju geografskih pojmova – k geo-epistemologiji ili k genealoškoj geo-epistemologiji. Njega nisu zadovoljile samo upotrebe *prostornih*

metafora, koje su na primjer Althusser i Balibar (1975) koristili u čitanju Marxovog *Kapitala* i koje je sam koristio u velikoj mjeri, niti analiza diskursa čiji bi krajnji cilj bila procjena uloga političkih praksi. Foucault je vjerovao da bi ograničavanje analize diskursa na termine vremenskog kontinuiteta bilo »pogrešno navođenje«, navođenje na stranputicu analize unutrašnjih preobražaja individualnih svijesti: »Naprotiv, pokušaj da ga [diskurs] dešifrujemo, kroz prostorne, strateške metafore, omogućuje da precizno zahvatimo tačke kroz koje se diskursi preobražavaju u odnosima moći, kroz odnose moći i počev od njih«; tek »spacijalizujući opis činjenica diskursa otvara za analizu učinke moći koji su vezani za njih« (Fuko, 2005b:95-96). Radilo se o tome da se i prostor i geografija izvuku iz polemičkog kritičizma rigidnog marksizma dijalektičkog vremena i teleološkog historicizma. Da se uvidi jedna politika prostora.

Modaliteti prostora i mjesta koji se sreću u Foucaultovom opusu/triedru: spisi-razgovori-predavanja, ne pripadaju geo-epistemologiji velike, prostrane geografije. Roditeljska soba, krevet, tijelo, zatvorska ćelija, klinika, psihijatrijska bolnica, heterotopije groblja, muzeja, biblioteke – »heterotopija akumuliranih u beskonačnost« (Fuko, 2005c:34) – azili, hologramski prostori okuženog grada u kojem se umnožavaju prakse discipline, kontrole i nadzora od kvartova, do ulica, kuća, katova, soba, kreveta i zaraženih tijela; mjesta ispovijedanja u crkvi, policiji, sudskoj istrazi, obiteljskoj kući, psihoanalitičkoj ordinaciji – sve je to geografija lokalnih prostora i mjesta koji prije imaju svoju genealogiju nego veliku totalizirajuću povijest. To je geografija lokalnih genealoških dijalektika u kojima se opaža spacijalizacija izrastajuće racionalnosti. Ne može racionalnost klasicizma samo lutati vremenom. Ona se mora objektivirati u geografiju racionalnosti, znanja i praksi normaliziranja: bolnicu, školu, građansku porodicu, ludnicu, zatvor, tvornicu, azil. Nasuprot velikoj hegelijanskoj geografiji objektivnog duha *svjetske povijesti* (Hegel, 2006:95), Foucault je ponudio ničeanstu »geografiju« lokalne genealoške topografije *istine, moralnosti, seksualnosti, znanosti, racionalnosti, znanja*; geografiju rasutosti »novih« prostora, kroz genealogiju lokaliziranih, difuznih disciplinskih praksi i znanja/moći.

Foucaultova geo-epistemologija...

Foucaultu nije trebala jedino scenografija prostora i dramaturgija prizora. Bila mu je potrebna jedna stalno prisutna geografija reljefa, jedna neravna topografija. Nije želio zateći uglačane površine o čije će se ogledalo odbijati suštine, istine, postojeća znanja. Stalno je tragao za topografijom reljefa u kojem ima pukotina – u koje može upisati nešto drugo; topografiju uzvišica – s kojih se može dalje i dublje vidjeti; topografiju naborâ – u koje se može uvući kao u planinske lance da bi se sklonilo od komedije polemikâ. Isto kao što se *siva* genealogija uvijek iznova upisuje na mnogo puta sastrugani pergament, tako se i Foucaultovi prostori i mjesta stalno upisuju u topografiju *mapa* – tih *instrumenata znanja/moći* (Fuko, 2005b:98). Ne samo genealogija lokalnosti. Njegova se arheologija također upisuje u jednu lokalnu, slojevit, dubinsku topografiju, jer: »arheologija bi bila metod svojstven analizi lokalne diskurzivnosti, a genealogija, taktika, koja polazeći od tih tako opisanih lokalnih diskurzivnosti, pokreće oslobođena znanja koja se iz njih razvijaju« (Fuko, 1998b:23). Ne samo promatrati vlast u njenim »što je moguće više regionalnim, najlokalnijim oblicima i institucijama« (Fuko, 1998b:41), već promatrati na taj način ljudske prakse, diskurse i znanja/moći koji su izrastali u određenim prostorima, koji su proizvodi tih prostora, kao što su i prostori njihovi proizvodi – *dijalektika je ponovo na dnevnom redu*, rekao bi Lefebvre. *Dijalektika prostoravremena*.

Literatura:

Althusser, Louis; Balibar, Etienne (1975). *Kako čitati Kapital*, Zagreb: SSO

Bašlar, Gaston (1969). *Poetika prostora*, Beograd: Kultura

Brodel, Fernan (2001). *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II (tom I)*, Beograd/Podgorica: Geopoetika

Delez, Žil (1989). *Fuko*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

Foazil, Madlen (2002). Zapis iz privatnosti, u: Arijes, Filip; Dibi, Žorž (ur.). *Istorija privatnog života* (3), Beograd: Clio, str. 288-322

Foucault, Michel (1980). The Eye of Power, in Gordon, Colin (ed.). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 by Michel Foucault*, New York: Pantheon Books, p. 146-165

Foucault, Michel (1982). The Subject and Power, in Dreyfus, Hubert L; Rabinow, Paul (eds.). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: The University Press, p. 208-226

Foucault, Michel (1984a). What Is an Author? in Rabinow, Paul (ed.). *The Foucault Reader*, New York: Pantheon Books, p. 101-120

Foucault, Michel (1984b). Space, Knowledge, and Power, in Rabinow, Paul (ed.). *The Foucault Reader*, New York: Pantheon Books, p. 239-256

Foucault, Michel (1994). L'oeil du pouvoir, in Defert Daniel; Ewald, François (ed.). *Dits et écrits 1976-1979 III*, Paris: Gallimard, p. 195-206

Foucault, Michel (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York: Vintage Books

Foucault, Michel (2007a). *Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-78*, New York: Palgrave, Macmillan

Foucault, Michel (2007b). The Mashers of Power, in Crampton, Jeremy W; Elden, Stuart (ed.). *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*, Burlington: Ashgate, p. 153-162

Fraser, Nancy (1985). Michel Foucault: A "Young Conservative"? *Ethics*, 96(1):165-184

Fuko, Mišel (1971). *Riječi i stvari: arheologija humanističkih nauka*, Beograd: Nolit

Fuko, Mišel (1990). *Predavanja*, Novi Sad: Svetovi

Fuko, Mišel (1998a). *Arheologija znanja*, Beograd: Plato

Fuko, Mišel (1998b). *Treba braniti društvo*, Novi Sad: Svetovi

Fuko, Mišel (2002). *Nenormalni*, Novi Sad: Svetovi

Fuko, Mišel (2005a). Poredak govora, u: Milenković, Pavle; Marinković, Dušan (ur.). *Mišel Fuko 1926-1984-2004*, Novi Sad: VSA, str. 37-58

Fuko, Mišel (2005b). Pitanja Mišelu Fukou o geografiji, u: Milenković, Pavle; Marinković, Dušan (ur.). *Mišel Fuko 1926-1984-2004*, Novi Sad: VSA, str. 91-100

Fuko, Mišel (2005c). Druga mesta, u: Milenković, Pavle; Marinković, Dušan (ur.). *Mišel Fuko 1926-1984-2004*, Novi Sad: VSA, str. 29-36

Fuko, Mišel (2005d). *Psihijatrijska moć*, Novi Sad: Svetovi

Fuko, Mišel (2005e). Polemike, politika, problematizacije, u: Milenković, Pavle; Marinković, Dušan (ur.). *Mišel Fuko 1926-1984-2004*, Novi Sad: VSA, str. 107-112

Fuko, Mišel (2006). *Volja za znanjem: istorija seksualnosti I*, Loznica: Karpos

Fuko, Mišel (2009). *Rađanje klinike: arheologija medicinskog opažanja*, Novi Sad: Mediterran Publishing

Fuko, Mišel (2010a). Strukturalizam i poststrukturalizam, u: Kozomara, Mladen (ur.). *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, Beograd: Fedon, str. 314-351

Fuko, Mišel (2010b). O načinima pisanja istorije, u: Kozomara, Mladen (ur.). *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, Beograd: Fedon, str. 7-28

Fuko, Mišel (2010c). Niče, genealogija, istorija, u: Kozomara, Mladen (ur.). *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, Beograd: Fedon, str. 59-88

Fuko, Mišel (2010d). Razgovor sa Mišelom Fukoom, u: Kozomara, Mladen (ur.). *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, Beograd: Fedon, str. 168-243

Fuko, Mišel (2010e). Igre moći, u: Kozomara, Mladen (ur.). *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, Beograd: Fedon, str. 102-121

Fuko, Mišel (2010f). Istina i moć, u: Kozomara, Mladen (ur.). *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, Beograd: Fedon, str. 140-167

Fuko, Mišel (2010g). Odgovor na jedno pitanje, u: Kozomara, Mladen (ur.). *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, Beograd: Fedon, str. 29-58

Fuko, Mišel (2012a). Razgovor sa Mišelom Fukoom, u: *Mišel Fuko: Znanje/moć*, Novi Sad: Mediterran Publishing, str. 113-134

Fuko, Mišel (2012b). Predavanje od 7. januara 1976, u: *Mišel Fuko: Znanje/moć*, Novi Sad: Mediterran Publishing, str. 83-96

Fuko, Mišel (2013). *Istorija ludila u doba klasicizma*, Novi Sad: Mediterran Publishing

Gofman, Erving (2011). *Azili: eseji o društvenom položaju pacijenata bolnica za mentalno obolele i drugih utočenika*, Novi Sad: Mediterran Publishing

Habermas, Jürgen (1986). Perspektive: levohegelovci, desnohegelovci i Nietzsche, *Marksizam u svetu*, 4-5:3-33

Habermas, Jürgen (1987). *The Theory of Communicative Action: The Critique of Functionalist Reason* (Vol. 2), Boston: Beacon Press

Harvey, David (2005). Space as a Key Word, in Gebhardt, Hans; Meusbürger, Peter (ed.). *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, Hettner-Lecture 2004, Heidelberg: Franz Steiner Verlag, p. 93-115

Harvey, David (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, London: Verso

Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (2006). *Filozofija istorije*, Beograd: Fedon

Hetherington, Kevin (1997). *The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Order*, London: Routledge

Howell, Philip (2007). Foucault, Sexuality, Geography. in Crampton, Jeremy; Elden, Stuart (eds.). *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*, Burlington: Ashgate, p. 291-316

Ladiri, Le Roa Emanuel (1991). *Montaju: oksitansko selo od 1294. do 1324*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

Lefebvre, Henri (1976). *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*, New York: St. Martin's Press

Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*, Oxford: Blackwell

Lefebvre, Henri (2008). Pravo na grad, u: Kovačević, Leonardo et al. (ur.). *Operacija grad: Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Zagreb: Centar za nezavisnu kulturu i mlade, str. 16-29

Lefebvre, Henri (2009). Reflection on the Politics of Space, in Brenner, Neil; Elden, Stuart (eds.). *State, Space, World: Selected Essays by Henri Lefebvre*, Minneapolis and London: University of Minnesota Press, p. 167-185

Marinković, Dušan (2012). Heterotopije, granice i moć: sociološki doprinos obnovi potisnutih tema, *Teme*, 36(4):1467-1485

Matvejević, Predrag (2007). *Mediterranski brežujar*, Zagreb: VBZ

Paasi, Anssi (2001). Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity, *European Urban and Regional Studies*, 8(1):7-28

Philo, Chris (2003). Foucault's Geography, in Crang, Mike; Thrift, Nigel (eds.). *Thinking Space*, London and New York: Routledge, p. 205-239

Said, Edvard (2008). *Orijentalizam*, Beograd: XX vek

Soja, Edvard V (2013). *Postmoderne geografije: reafirmacija prostora u kritičkoj socijalnoj teoriji*, Beograd: Centar za medije i komunikaciju

Soja, Edward W (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London and New York: Verso

Thrift, Nigel (2007). Overcome by Space: Reworking Foucault, in Crampton, Jeremy; Elden, Stuart (eds.). *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*, Burlington: Ashgate, p. 53-58

Weeks, Jeffrey (1982). Foucault for Historians, *History Workshop*, 14:106-119

Dušan Marinković*

Dušan Ristić*

FOUCAULT'S GEO-EPISTEMOLOGY:

GEOGRAPHY, SPACES, PLACES

Abstract

The paper discusses Foucault's "spatial turn" which represented a very firm criticism of the western historical thought. By introducing "new" spatial metaphors or dispositives in the restoring Foucauldian discourse, through the concept of geo-epistemology, we identify the significance of this

* Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Dr. Zorana Đinđića 2, RS-21 000 Novi Sad, ladum@neobee.net

* Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Dr. Zorana Đinđića 2, RS-21 000 Novi Sad, dusanlynx@gmail.com

Foucaultova geo-epistemologija...

turn. Geo-epistemology simultaneously represents the analysis of knowledge and discourses which are formed through spaces and the analysis of space formed through knowledge/power/discourses. Of many spatial metaphors that Foucault used in almost his entire opus we single out the metaphor of the scenography of space/dramaturgy of scenes, which reflects well Foucault's usual starting points of the analysis which he used to indicate points of break and transformation: of discourses, established practices, their effects, ritual regularities and implementations, their relationships – towards bodies, population, the diseased, prisoners, people on the margins, abnormal people. The paper names examples of discourses and practices that Foucault researched in order to demonstrate that the subjects of his analysis always had their spatialized forms, their geography, their archaeology, history, and a Nietzschean type of genealogy, i.e. spaces where they were placed and in which their speeches or technologies were distributed. The paper also discusses Foucault's "heterotopic geography" which was only seemingly reactionary and conservative in its relinquishing of dialectal sources of a totalizing history. In the conclusion the paper stresses that, unlike Neo-Marxist responses to the hegemony of a temporal narrative, Foucault's research of space had much more far-reaching consequences: an epistemological transformation of space and other basic geographic concepts.

Key words: Foucault, geo-epistemology, places, spaces, spatial turn